

<https://helda.helsinki.fi>

Sotatulkit Venäjän ja Suomen välillä

Probirskaja, Svetlana

2017

Probirskaja , S 2017 , ' Sotatulkit Venäjän ja Suomen välillä ' , Idäntutkimus , Vuosikerta. 24 ,
Nro 3 , Sivut 36-49 . < <http://hdl.handle.net/10138/299883> >

<http://hdl.handle.net/10138/299883>

unspecified
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Sotatulkit Venäjän ja Suomen välillä

Artikkelissa tarkastellaan henkilöitä, jotka toimivat sodan aikana viestinvälittäjinä eli kääntäjinä ja tulkkeina. Hyvin usein tällaisilla toimijoilla on siteitä sodan molempiin osapuoliin, mikä asettaa heidän lojaalisuutensa epäilyksenalaiseksi ja herättää heissä itsessään ristiriitaisia tunteita oman etnisen taustan ja sotilaallisen sitoumuksen välillä. Seuraan artikkelissa sitä, miten suomalaiset ja venäläiset vaelsivat autonomian ajoista lähtien armeijasta ja maasta toiseen päätyen lopulta toisen maailmansodan kynnyksellä asetelmaan, jossa suomenkielisiä soti Neuvostoliiton puolella ja venäjänkielisiä Suomen puolella. Artikkelissa pohditaan sitä, miten kyseisten henkilöiden lojaliteetti rakentui, kun vastapuolella soti etnisesti omia mutta ideologisesti vieraita ihmisiä. Analyysini perustuu entisten sotavankien muistelmiin.

Svetlana Probirskaia

Sodassa hyvin tärkeä rooli on ihmisillä, jotka hallitsevat vihollisen kielen. Tiedustelu, viholliselle suunnattu propagandatyö, kohtaamiset miehitetyn alueen siviilien kanssa ja sotavankien kuulustelut edellyttävät kaikki kielitaitoa. Sodassa mennään rajojen, myös kielirajojen, yli. Sota siirtää omalta osaltaan rajat ja yhdistää eri puolella rintamaa olevia ihmisiä ja saa heidät tavalla tai toisella kohtaamaan toisiaan myös kielellisesti. Sotahistoriaa on tutkittu paljon, mutta tämä inhimillisempi, kielellinen osa sodankäyntiä on jäänyt vähemmälle huomiolle. Sitä on herätty tutkimaan 2000-luvulla, ja kimmokkeena tähän ovat olleet nykyajan konfliktit Bosniassa, Irakissa ja Afganistanissa (ks. Salama-Carr 2007; Inghilleri & Harding 2010). Nykykonfliktien ja arkistojen avautumisen myötä myös toisen maailmansodan kielelliset järjestelyt ovat alkaneet kiinnostaa tutkijoita.

Englantilainen tutkimusprojekti Languages at war (Kielet sodassa) on saanut oman, samannimisen julkaisusarjansa. Projektissa tutkittiin erityisesti liittoutuneiden sotajoukkojen kielellisiä järjestelyitä toisen maailmansodan loppupuolella maihinnousun jälkeen (1944–1947), ja toisaalta kansainvälisten joukkojen kielellisiä järjestelyitä Bosnian rauhan-

turvaoperaatiossa (1995–1998) (Footitt & Kelly 2012). Sarjassa on julkaistu muitakin sotilaallista käännös- ja tulkkaustoimintaa koskevia tutkimuksia aina sotatulkkauksesta Kiinan ja Japanin välisessä sodassa (1931–1945) (Guo 2016) Naton kielijärjestelyihin (Jones & Askew 2014). Saksassa kiinnostuksen kohteena on ollut käännös- ja tulkkaustoiminta natsi-Saksan aikana (Andres, Richter & Schippel 2016). Puolassa Małgorzata Tryuk (2016) on tutkinut erityisesti käännös- ja tulkkaustoimintaa natsien keskitysleireillä. Venäjällä ei ole juuri akateemista tutkimusta sota-ajan käännös- ja tulkkaustoiminnasta, vaan aihetta sivutaan pääasiassa (oma-)elämäkertakirjallisuudessa (Probirskaja 2016b, 218; Ždanova 2009, 8). Suomessa saksan kielen ja kääntämisen professorin Pekka Kujamäen johdolla tutkittiin talvi- ja jatkosodan aikaista käännös- ja tulkkaustoimintaa Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimushankkeessa *Sodankäynnin tuntemattomat käännöskulttuurit* (2011–2014).¹ Kyseisen hankkeen ulkojäsenenä tutkin erityisesti sitä, miten sodanajan käännös- ja tulkkaustoiminta oli järjestetty Neuvostoliiton puolella.

Hyvin usein tulkin tai kääntäjän työ lankeaa henkilöille, jotka elävät kahden kulttuurin rajatilassa, tuntevat molemmat kulttuurit, ovat lähtöisin toisesta maasta ja joilla on siteitä viestintätilanteen molempiin osapuoliin. Kutsun heitä hybridihenkilöiksi, koska heissä yhdistyy elementtejä useasta kulttuurista ja sosiaalisesta todellisuudesta – omasta kansallisesta kulttuurista ja siitä valtakulttuurista, jossa he elävät. Näin he siirtyvät sujuvasti identiteetistä toiseen ja yhtyvät eri tarinalinjoihin. He liikkuvat myös helposti kielellisten, kulttuuristen, henkisten ja fyysisten rajojen yli, koska heillä on Yleensä yhteyksiä yli rajojen (Probirskaja 2009, 65, 67; Smith 2008, 4). Heidän habituksensa ikään kuin levittäytyy rajan molemmiin puolin. Kääntäjinä ja tulkkeina toimivien henkilöiden taustat ovat usein nimenomaan ylirajaisia, kulttuurienvälisiä ja hybridejä (Pym 2001). Heitä on vaikea lokeroida sodan mustavalkoisen asetelman mukaan omiin tai vihollisiin (Kujamäki 2015).

Aiemmasta tutkimuksesta tiedetään, että talvi- ja jatkosodassa Neuvostoliiton sotatulkit olivat pääosin etnisiä karjalaisia, suomalaisia ja muita suomensukuisia, kun taas Suomen sotatulkit enimmäkseen venäläisiä tai henkilöitä, joilla oli siteitä Venäjään (Probirskaja 2016a; Syrjänen 2014). Karjala, joka oli Suomen ja Neuvostoliiton välisenä sotänäyttämönä, oli rajamaana yhdistänyt jo ennestään erilaisia kansallisuuksia. Tämän lisäksi suomalaisia muutti Neuvostoliittoon sekä Suomen sisällissodan jälkeen että 1930-luvulla ideologisista, sosiaalisista tai taloudellisista syistä. Samoista syistä mutta käänteisesti venäläisiä muutti Suomeen tai jäi Suomen puolelle Venäjän vallankumouksen jälkeen. Koska nämä siirtolaiset osasivat naapurimaan kieltä ja tunsivat kulttuuria, oli heillä hyvä pohja ryhtyä sotatulkeiksi. Jotkut heistä toimivat nimenomaan tulkin nimikkeellä, toisilla saattoi olla muu nimeke tai tehtävä, esimerkiksi kuuluttaja tai tiedusteluosaston apulaispäällikkö, mutta oli paljon myös niitä, jotka toimivat satunnaisina, *ad hoc* -tulkkeina, koska sattuiivat osaamaan kahta kieltä. Tulkkaus ja kääntäminen olivat pikemminkin tehtäviä, joita hoidettiin muun toimen ohella, kuin varsinaisia ammattinimikkeitä (Kujamäki & Paloposki 2015, 364). Toisaalta tulkin nimikkeellä toimiva saattoi hoitaa kaikkia muitakin tehtäviä tulkkauksen lisäksi. Sotatulkkauksen hybridi luonne nouseekin esille paitsi monenkirjavan toimijajoukon kautta myös tehtävien monipuolisuuden kautta. Niinpä tulkin tehtäviin kuului ennen kaikkea sotavankien kuulustelu, osallistuminen tiedustelupartioihin, tiedusteluaineiston kerääminen, kääntäminen ja analysointi, vihollisen radioviestien kuuntelu, vihollisen radion ja lehdistön seuranta ja raportointi, viholliselle suunnattu propagandatyö (lentolehtisten laatiminen, lehtien toimitus, puheiden pitäminen radion, kaiuttimien tai äänitorven kautta), valistustyö sotavankileireillä tai vakoojakouluissa ja sodan loppuvaiheessa osallistuminen rauhanneuvotteluihin ja val-

vontakomission työhön (Probirskaja 2016a, 206–208). Täytyy myös muistaa, että armeijan palveluksessa olevat tulkit ovat ennen kaikkea sotilaita ja osallistuvat sotilaallisiin tehtäviin siinä missä muutkin (Probirskaja 2016b, 216). Neuvostoliitossa perustettiin sodanaikana vuonna 1942 Vieraiden kielten sotakorkeakoulu, jossa nimenomaan koulutettiin sotilastulkkeja, mutta ilmeisesti syntyperäiset kielen puhujat päätyivät tulkeiksi ilman erillistä koulutusta. Tulkkien etninen ja ideologinen tausta saattoi aiheuttaa heille ristiriitaisia tunteita ja monenlaista sisäistä rajankäyntiä. Käsitykset *meistä* ja *heistä* hämärtyivät ja rajanveto oli häilyvää, kun vastapuolella soti etnisesti omia mutta ideologisesti vieraita ihmisiä.

Tämän artikkelin tavoitteena on tarkastella sota-ajan tulkkeja, jotka jo lähtökohtaisesti toimivat kahden kielen ja kulttuurin rajalla, mutta jotka tämän lisäksi kantoivat sisällään omaa rajaa etnisyytensä ja ideologiansa välissä. Tulkki ei ole vain joku kolmas osapuoli, joka välittää viestejä sotivien osapuolten välillä, vaan hänessä ruumiillistuvat ne jännitteet, jotka aiheuttavat sotia yhteiskunnissa (Footitt 2012, 228). Tässä tapauksessa tulkin sisällä kulkee se raja, joka tuli jakaneeksi Suomen ja Venäjän kansat eri puolille barrikadia. Seuraan artikkelissa sitä, miten ihmiset vaelsivat armeijasta ja maasta toiseen päätyen jatkosodan kynnyksellä asetelmaan, jossa Neuvostoliiton puolella soti suomalaisia ja Suomen puolella venäläisiä tai Venäjältä lähtöisin olevia. Neuvostotulkit saattoivat suomensukuisina tuntea sympatiaa suomalaisia kohtaan, mutta samanaikaisesti olla neuvostoliittolaisia patriootteja ideologisen taustansa tai kotipaikkansa puolesta. Suomen puolella toimineilla venäjän kielen taitavilla tulkeilla saattoi puolestaan olla nostalgisia tunteita entistä Venäjää ja ylipäättään venäläisyyttä kohtaan. Samanaikaisesti tulkkeihin ei luotettu nimenomaan heidän etnisen taustansa vuoksi. Kyky ymmärtää vihollista koetaan sodassa uhkaavaksi. Artikkelissa pohditaan myös sitä, miten tulkkien lojaalisuus rakentui näistä ristiriitaisista aineksista ja miten se näkyi heidän toiminnassaan.

Tutkimuksen aineistona toimivat entisten sotavankien muistelmat, koska sotavangit olivat paljon tekemisissä sotatulkkien kanssa ja saattavat mainita heitä spontaanisti omissa muistelmissaan. Tutkimusaineistoa lähestytään muistitietotutkimuksen (*oral history research*) ottein. Kyse on tutkittavien henkilöiden subjektiivisesta totuudesta, siitä, miten he henkilökohtaisesti kokivat historialliset tapahtumat ja miten he elivät ne läpi. Taustaa tapahtumille haetaan historiallisesta tutkimuksesta. Aineistosta poimitaan kaikki suorat ja välilliset viittaukset monikieliseen viestintään ja sotatulkkeihin, haetaan esimerkkejä heidän lojaaliudestaan ja rajankäynnistä etnisyyden ja ideologian välillä, ja rakennetaan tarinalinjoja, jotka edustavat tietynlaista näkökulmaa lojaalisuuskysymyksiin eivätkä pyri olemaan Yleispäteviä.

Suomalaisten ja venäläisten aseveljeys

Suomen autonomian aikana (1809–1917) Venäjän armeijassa palveli tuhansia suomalaissyntyisiä sotilaita, joista jo pelkästään upseereita oli arvioiden mukaan 3 000–4 000 (Partanen & Shikalov 2010, 203). Jotkut joukko-osastot olivat täysin suomenkielisiä, ja niihin kuului varsinaisten suomalaisten lisäksi ilmeisesti myös inkeriläisiä Pietarin ympäristöstä (Partanen & Shikalov 2010, 203). Venäjän kielen taito oli edellytyksenä sotilasuralla etenemiselle (Haavisto 2010, 233). Kaikki suomalaiset sotilaat eivät osanneet venäjää, joten esimerkiksi Henkikaartin suomenmaalaisen rykmentin upseerit joutuivat opiskelemaan suomea, jotta käskyt menisivät perille (Partanen & Shikalov 2010, 206). Sotilaiden koulutuksessa komentokielenä käytettiin venäjää, mutta opetus tapahtui suomeksi tai ruotsiksi (Partanen & Shikalov 2010, 186). Suomen armeijan omat kansalliset joukko-osastot lakkautettiin venäläistämistoimenpiteiden seurauksena 1900-luvun alussa (Partanen & Shikalov 2010, 187).

Työläisten vallankumouksellinen liikehdintä alkoi niin ikään 1900-luvun alussa ja huipentui Venäjän lokakuun vallankumoukseen 1917, jota seurasivat sisällissodat sekä Venäjällä että Suomessa. Molempien taustalla oli luokkayhteiskunnan sisäinen taistelu valkoisten ja punaisten välillä. Suomi kuului Venäjän valtakuntaan aina joulukuulle 1917 saakka, ja suomalaisia asui Venäjällä ja venäläisiä Suomessa. Lisäksi Suomen ja Venäjän välinen raja oli melko väljä aina 1930-luvulle asti ja sen ylittäminen helppoa (Salomaa 1992, 125). Nämä seikat johtivat osaltaan siihen, että suomalaiset ja venäläiset ”harhailivat” rajan molemmin puolin ikään kuin etsien omaa paikkaansa sekä siviilielämässä että sodassa. Niinpä suomalaisia taisteli Venäjän sisällissodassa etupäässä punaisten puolella ja vastaavasti venäläisiä Suomen sisällissodassa pääasiassa niin ikään punaisten puolella (Harjula 2006; Tanskanen 1978). Venäjän sisällissodassa (1918–1920) punaisten puolella taistelleet suomalaiset edustivat niitä suomalaisia, jotka asuivat Venäjällä jo ennestään, lähinnä Pietarissa ja sen ympäristössä, ja suomalaisia, jotka tulivat punapakolaisina Venäjälle Suomen sisällissodan (1918) loppumainingeissa. Arvioiden mukaan puna-armeijassa taisteli noin 6 000–10 000 Suomen alamaista ja saman verran suomalaisia, jotka olivat Venäjän kansalaisia (Harjula 2006, 633). Valkoisten puolella Venäjän sisällissodassa taisteli noin 250 suomalaista, pääasiassa entisiä tsaarin armeijan upseereita, jotka olivat saaneet upseerikoulutuksen autonomian aikana ja tunsivat sympatiaa vanhaa Venäjää kohtaan (Harjula 2006, 241–242). Oma lukunsa oli Pietarin suomalaisista työläisistä koostuva Pietarin suomalainen punakaarti, joka osallistui myös Suomen sisällissotaan (Tanskanen 1978, 84–85).

Suomen sisällissodassa (1918) punaisten puolella taisteluihin osallistui parhaimmillaan 3 800 venäläistä, jotka tulivat pääasiassa Suomessa ennestään olevista venäläisistä maa-joukoista (Tanskanen 1978, 206). Osa oli säännöllisiä joukkoja, osa varta vasten rintamalle komennettuja ja osa vapaaehtoisia (emt.). Venäläisten taistelumoraali oli kuitenkin Aatos Tanskanen tutkimuksen mukaan heikkoa, koska Venäjän oma armeija oli vallankumouksen seurauksena hajoamistilassa, sotilaat olivat kurittomia ja väsyneitä sotaan eikä heitä kiinnostunut taistella Suomen sisäisten asioiden puolesta (emt., 67). Tämän lisäksi suomalaisten punaisten ja venäläisten välillä oli erimielisyyksiä, jopa aseellisia yhteenottoja, jotka johtuivat muun muassa venäläisten taisteluhaluttomuudesta, molemminpuolisista ”kansallisista epäluuloista”, kielivaikeuksista ja palkanmaksuriidoista (emt., 90). Suomen valkoisten palveluksessa oli vain pieni määrä venäläisiä, koska valkoiset eivät luottaneet venäläisiin ja venäläisten palvelukseen otto olisi sotinut valkoisten ”venäläiset pois maasta”-päämäärän kanssa (emt., 112–113). Kaiken kaikkiaan punaiset olivat avoimempia rajat ylittävälle yhteistyölle maailmanvallankumouksen hengessä. Tämän lisäksi suomalaiset punaiset tarvitsivat kipeästi venäläisten ase-, miehistö- ja koulutusapua. On jopa esitetty, että punaiset hävisivät sodan, koska venäläisten apu ei ollut riittävää (emt., 205–208), ja toisaalta, että koko sisällissota olisi voinut jäädä käymättä ilman venäläisten apua (Harjula 2006, 48).

Tulkkeja tarvittiin ainakin sisällissotien aikaisessa ja niiden jälkeisessä sotilaallisessa koulutustoiminnassa. Suomen sisällissodassa punaisten ”amatööriarmeija” (Tanskanen 1978, 207) tarvitsi venäläisten asiantuntemusta ja koulutusapua aseiden käytössä ja strategisessa suunnittelussa. Koulutustoimintaa rajoittivat kuitenkin kielivaikeudet – suomea osaavia venäläisiä oli vähän, tulkit taas eivät aina osanneet teknistä sotilassanastoa (emt., 68). Kouluttajiksi etsittiin niitä venäläisiä, jotka osasivat suomea, esimerkiksi Suomessa asuvia venäläisiä sotilashenkilöitä tai Venäjän armeijan suomensukuista sotilashenkilöitä (ks. emt., 69). Kielivaikeudet johtivat myös siihen, että suomalaiset eivät aina olleet tietoisia venäläisten laatimista taistelusuunnitelmista (emt., 93).

Venäjän puna-armeija oli puolestaan perustamisesta lähtien toiminut kansainvälisen maailmanvallankumouksen hengessä (Salomaa 1992, 91). Pietarissa toimi Kansainvälinen sotakoulu (1918–1926), josta valmistui punaupseereita maailmanvallankumousta toteuttamaan. Eniten kurssilaisia oli Suomesta ja sen jälkeen Virosta, Latviasta ja Liettuasta (emt., 97). Myös koulun johdossa oli suomalaisvahvuutta, nimittäin virolaissyntyinen suomea puhuva Aleksander Inno ja Pietarin suomalaisen punakaartin johtohahmot, Rahjan veljekset sekä Kustaa Rovio (emt., 99). Koululla oli suuri määrä tulkkeja, jotka tulkkasivat venäjänkielisen opetuksen muille kielille. Suomalaisten tulkkeina toimivat suomalaiset upseerit, jotka osasivat venäjää ennestään (emt., 100–101). Myös oppikirjallisuutta käännettiin venäjästä suomeksi (emt., 105). Lähes kaikki suomalaiset punaupseerit menehtyivät sittemmin Stalinin vainoissa vuosina 1935–1938 (emt., 297). Neuvostoliitolle jäi kuitenkin kokemus kansallisen aineksen mobilisoimisesta, jota sitten sovellettiin talvisodassa.

Muuttoliikkeet

Venäjän vallankumousta ja sisällissotia seurasivat puolin ja toisin muuttoliikkeet. Poliittinen ilmapiiiri Suomessa itsenäistymisen jälkeen oli ”venäläiset pois maasta” -henkistä väristä – punainen tai valkoinen – riippumatta (Shenshin 2008, 37, 63–64). Venäjän vallankumousta ja neuvostovaltaa pakenevia venäläisiä pakolaisia otettiin siitä huolimatta vastaan vuosina 1917–1922. Enimmillään Suomessa oli vuonna 1922 noin 33 000 pakolaista, joista puolet oli venäläisiä ja puolet inkeriläisiä ja itäkarjalaisia (Nevalainen 1999, 34; Shenshin 2008, 42). Monelle heistä Suomi oli kuitenkin vain läpikulkumaa muualle Eurooppaan. Kaikkiaan vuosina 1917–1939 Suomeen saapui arvioiden mukaan 44 000 pakolaista Venäjältä, joista kaikki eivät kuitenkaan jääneet Suomeen, vaan jatkoivat matkaa eteenpäin tai palasivat kotimaahansa (Nevalainen 1999, 34; Shenshin 2008, 43).

Venäjällä asui vuonna 1917 arvioiden mukaan noin 40 000 suomalaista, joskaan luvussa ei ole otettu huomioon inkerinsuomalaisia ja karjalaisia, jotka olivat Venäjän kansalaisia (Harjula 2006, 627). Venäjän vallankumouksen ja sisällissotien seurauksena venäjänsuomalaisten sosiaalinen koostumus muuttui: Venäjältä lähti vuosina 1918–1924 noin 20 000 suomalaista, ja tilalle tuli ainakin 6 000 suomalaista punapakolaista (Harjula 2006, 244; Takala 2002, 11). Vuoden 1926 väestölaskun mukaan suomalaisia asui Neuvostoliitossa 19 467 ja inkerinsuomalaisia 115

